

Casus mixtus cum culpa – en rättsprincip i förändring

av Fredric Oscarson

Fredric Oscarson
fredric_oscarson@hotmail.com

Inom skadeståndsrätten lever åtskilliga äldre rättsprinciper kvar tillsammans med den kodifierade rätten. En sådan rättsprincip är casus mixtus cum culpa (härefter casus mixtus). Betydelsen och innebörden av casus mixtus är omdebatterad och inte helt klarlagd. Till stor del beror det på att lagstiftaren inte valt att upphöja principen till lag och att domstolarna inte har nämnt principen vid dess namn trots att den mer eller mindre tydligt kunnat utläsas i motiven.

Högsta Domstolen (härefter HD) har dock skingrat ovissheten en aning i och med avgörandena i NJA 2004 s 746 I och II där domstolen för första gången uttryckligen nämner och tillämpar principen om casus mixtus.

För skadeståndsansvar krävs vanligtvis att någon gjort sig skyldig till vållande eller försumlighet, det vill säga culpa. Även oaktsamhet kan vara skadeståndsgrundande, om än att det förutsätter att en särskild skyldighet eller plikt har åsidosatts.¹ Men principen om casus mixtus, som ungefär betyder olyckshändelse blandat med vållande, innebär att en skadegörare kan hållas ansvarig även för kasuella händelser. Principen utgör en ansvarsskärpning, eller undantag om man så vill, från de allmänna skadeståndsrättsliga reglerna.

Betydelsen av casus mixtus kan vid en första anblick te sig som en rent akademisk och endast marginell del av skadeståndsrätten. Men HD: s dom slår fast att principen är en del av den gällande rätten och att den kan användas som en framkomlig väg för att lösa besvär-

liga ansvarsfrågor och att den är ett alternativ till sedvanlig adekvansbedömning.

I själva begreppet casus mixtus, vilket innebär ansvar då våda och vållande samtidigt föreligger, finns en oriktighet eftersom våda inte betyder något annat än frånvaro av vållande. Realiteten bakom uttrycket är emellertid den att det föreligger ett vållande som medför skyldighet att bära ansvar även för handlingar som enligt vanliga skadeståndsregler inte skulle medföra skadeståndsansvar, det vill säga att de är inadekvata.² Man kan uttrycka det så att ansvaret ”smittar av” sig på inadekvata skador

Artikeln utgör ett sammandrag av Fredric Oscarsons examensarbete 20 poäng i skadeståndsrätt vid Stockholms universitet, HT 2005. Handledare: Professor Bill Dufwa. Hela uppsatsen kan läsas på SFFs hemsida: www.sff.a.se/medlemsarea/nftdokument/casusmix.pdf

likaväl som man kan säga att kravet på adekvans tas bort. Ett annat sätt att uttrycka saken är att gränsen för adekvans flyttas istället för att den helt tas bort.³ Viktigare är att konstatera att casus mixtus innebär ett utvidgat ansvar. Hur detta ansvar aktualiseras och på vilka grunder det inträder är inte helt klarlagt i den juridiska doktrinen eller praxis. Utom tvivel är att ett brott mot en föreskriven handlingsregel är en ansvarsförutsättning.

Typexemplet för casus mixtus är att någon stjälar eller olovligen brukar en sak som senare förstörs till följd av en kasuell händelse. Den kasuella händelsen faller inom ansvaret eftersom den initiala händelsen varit culpös. Personen är ansvarig för all skada som uppkommer på egendomen, även om samma skada skulle ha uppkommit om det olovliga förfogandet inte hade skett eller att han inte hade den i sin besittning.⁴ Viktigt att poängtera är att när ägaren på bestämd tid eller under bestämda villkor överlämnat besittningen av egendomen till en nyttjanderättshavare han fortfarande har att svara för casus som drabbar egendomen, under den tid medkontrahenten kontraktssnligt förfogar över egendomen.

Läran om casus mixtus påminner i stora delar om perpetuatio obligationis och kan, liksom denna, förekomma såväl i kontraktuella som i utomkontraktuella förhållanden. I båda fallen inträder skadeståndsansvar för skador som beror på olyckshändelser, så till vida den ansvarige inta kan visa att skadan skulle ha inträtt oberoende av dennes agerande.⁵

Ursprung

Ursprunget för principen om casus mixtus är höljdd i dunkel och diskuteras inte nämnvärt i den moderna litteraturen. Klart är att den sträcker sig långt tillbaka i tiden med ett tänkbart ursprung i principen om perpetuatio obligationis, som med säkerhet har rötter i den romerska rätten.⁶ Dessa två principer har många beröringspunkter eftersom bägge medför ett av-

steg från kravet på adekvans som talar för ett nära släktskap. Men även om principerna har många likheter är det betydande skillnader dem emellan.⁷

Ursprungligen följde ett casusansvar i sjö-rätten av godsbeordringen som sådan. Om ansvaret har sina rötter i romerska, germanska eller anglosaxiska förhållanden är däremot okänt.⁸

Under 1600-talet började kontraktssinslaget göra sig gällande vid sjötransporter och ett ansvar för casus mixtus utvecklades vid fall av väsentliga kontraktsbrott eller brott mot avtalets grundförutsättningar. Att utan lov företa en annan rutt än den som avtalats, det vill säga en otillåten deviation räknades som ett kontraktsbrott. Detta ansvar inom sjö- och transporträtten har haft betydelse för hur sjöförsäkringarna har utformats.⁹ I princip är deviation inte tillåten. De enda undantagen som godtas är för att rädda människor i nöd, bärga fartyg eller annan skälig anledning som till exempel att undvika storm.¹⁰ Transportörens möjlighet att utan påföljd avvika från avtalad eller sedvanlig resväg har inom sjö-rätten fått en rättstekniskt säregen utformning genom regler om deviation eller transportomläggning. Företar redaren en oskälig deviation blir han i större utsträckning än annars ansvarig för den skada som kan komma att drabba godset. Efter vilka grundsatser ansvarigheten bör bedömas är ett omtvistat ämne. I engelsk rätt utgår man från att en otillåten deviation har till följd att redaren inte längre äger åberopa några av de befrielsegrunder eller begränsningar som upptagits i avtalet eller i Haagreglerna. Istället svarar han enligt allmänna grundsatser gällande för en transportör, vilket i praktiken innebär att han svarar strikt.¹¹ Antagligen kan redaren inte försvara sig med att deviationen ej varit orsak till skadan, med mindre än att han kan visa att skadan skulle ha inträffat även om någon deviation inte skulle ha ägt rum. I nordisk rätt brukar man hänföra denna rättsliga företeelse under principen om casus mixtus.

Denna princip innebär att redaren vid otillåten deviation har att bära risken för godset. Otillåten deviation betraktas alltså, oberoende av konsekvenserna, som ett kontraktsbrott.¹²

Orsakssamband

Casus mixtus innebär inget avsteg från det allmänna kravet på kausalitet. Som alltid krävs ett orsakssamband mellan en inträffad skada och handlingen. För skadeståndsansvar enligt principen om casus mixtus gäller som huvudregel att handlingen, vilken den än må vara, ensam måste ha varit en nödvändig betingelse till den senare inträffade skadan.¹³ För att besvara om en nödvändig betingelse föreligger genomför man ett hypotetiskt prov, vari man prövar om en skada skulle ha uppstått även utan den prövade handlingen. Kommer man fram till att handlingen var en nödvändig betingelse för skadan föreligger ett skadeståndgrundande orsakssamband enligt läran om casus mixtus.

Antag att A avtalsstridigt/obehörigt har egendom i sin besittning, som han avser att lämna tillbaka till ägaren. Innan han gör det brinner dock huset, vari han förvarade egendomen, ner. Hade egendomen återlämnats i tid hade egendomen inte skadats. A:s handlande, att inte lämna tillbaka egendomen i tid, är därför en nödvändig betingelse för ägarens skada och A blir därför ansvarig enligt casus mixtus. Skulle branden däremot sprida sig till ägarens hus och totalförstöra även det utlöses inte casus mixtusansvaret för den obehöriga besittningen. Egendomen skulle i vilket fall som helst förstöras och A:s handlande, att inte lämna tillbaka egendomen, är därför inte en nödvändig betingelse. Ett annat belysande exempel är att A säljer en maskin, som levereras, till B. Maskinen är dock behäftad med fel vilket föranleder A att reparera den i B:s lokal. Under reparationen uppstår en brand, som inte kan tillskrivas A, som totalförstör lokal och maskin. Något orsakssamband mellan A:s för-

summelse (bristfällig maskin) och branden finns inte. Skulle A däremot ta tillbaka maskinen för reparation på den egna verkstaden och den totalförstörs av en brand föreligger det samband mellan A:s försummelse (bristfällig maskin) och skadan. Om A hade sålt en fungerande maskin hade den inte befunnit sig i A:s verkstad när den brann ner.

Riktigt så enkelt är det naturligtvis inte, andra faktorer spelar in. Bland annat kan kravet på nödvändig betingelse komma att modifieras om egendomen ifråga skulle ha förstörts till följd av en annan händelse hos ägaren. Det motiveras av att det i praktiken är oerhört svårt att komma fram till en hypotetisk skada när konkurrerande men olika händelser kan ha lett fram till skadan.¹⁴ Detta är dock rent teoretiska hypoteser. Grunden är att A står risken för egendom han har i sin besittning obehörigt.

Tidsaspekten är en annan faktor som har betydelse för casus mixtusansvaret. Den obehöriga besittaren kan inte undslippa ansvar genom att hänvisa till senare händelser som skulle ha ödelagt egendomen om den befann sig hos ägaren. Det grundas på att ägarens rätt till skadestånd uppkommit redan vid tidpunkten för skadehändelsen.

Antag att ägaren drabbas av översvämning en vecka efter branden hos A, där egendomen totalförstördes. Skulle egendomen ha befunnit sig hos ägaren hade den förstörts där istället. Men eftersom ägarens rätt till skadestånd redan har uppkommit undgår inte A ansvar. Det vill säga teoretisk sett. Hur det förhåller sig i praktiken är däremot svårt att uttala sig om. Speciellt inte om det handlar om en kort tid mellan de båda händelserna.

Adekvans

Casus mixtus innebär alltså inget avsteg från det allmänna kravet på kausalitet. Detsärskilda med principen är istället att det inte krävs att orsakssambandet mellan handlingen och skadan är adekvat. För ansvarsinträde krävs en-

dast att det råder ”logisk” kausalitet.¹⁵ Enligt adekvansläran kan skadeståndsansvar vara uteslutet om en följd av en händelse är alltför oförutsägbar, slumpmässig eller opåräknelig. Men enligt principen om casus mixtus utvidgas ansvaret till att omfatta även oförutsägbara händelser varpå skadeståndsskyldighet föreligger.

Tidigare sammankopplade man många gånger adekvansbedömningen direkt med frågan om orsakssamband förelegat mellan A:s handlande och den skada som inträffat. Därigenom leddes man till att betrakta adekvansbedömningen som exakt. Var fakta i målet ostridiga ansågs adekvansfrågan kunna lösas på rent logiska grunder. Man förbisåg att det vid adekvansbedömningen, liksom vid culpabedömningen, rör sig om värderingar. Frågan vid adekvansbedömningen är dels något som man genom erfarenhetsrön söker fastställa, det vill säga hur beräknelig skadan var, dels om en ren juridisk värdering.¹⁶

I en del undantagssituationer utsträcks A:s ansvar till sådana fall, där A:s beteende generellt betraktat inte har ökat faran för den inträffade skadan, där skadan således är helt utom beräknelighet. Om vi bortser strikt ansvar, där adekvansreglerna inte är desamma som vid culpaansvar, är det frågan om fall där S orsakat skada i samband med att A olovligen brukat eller förfogat över eller förfarit egenmäktigt med S:s lösa egendom.

Det är kanske en smaksak om man förklarar att inadekvat skada ersätts, eller om man flyttar gränsen mellan adekvat och inadekvat skada så också specialfall placeras innanför gränsen för adekvat skada.

Uppsåt eller oaktsamhet

Casus mixtusansvaret är till sin konstruktion mycket strängt. Termen casus mixtus har som syfte att klargöra att det skall räcka med vanlig culpa för att aktualisera ansvaret. Den dominerande uppfattningen i doktrinen är därför att

förbehålla ansvaret till vad som kan betecknas som allvarliga avvikelser från ett godtagbart handlingssätt som till exempel obehörig besittning och uppsåtliga avtalsbrott.¹⁷ Men praxis talar för att även oaktsamma handlingar bedöms utifrån casus mixtusprincipen. Särskilt de handlingar som följer av ett uttalat förtroendeförhållande mellan två parter, det vill säga i kontraktuella förhållanden.

Answarets omfattning

Utgångspunkten är att ägaren står risken för att hans egendom drabbas av casus – casus sentit dominus. Eftersom han själv kan råda över egendomen och det inte finns någon som på ett ansvarsrelevant sätt utsatt den för risker ligger det inom hans eget riskområde om något händer. Det riskområde för casus som ägaren bär när han bestämmer över egendomens nyttjande bör därför gå över på den som otillbörligt rubbar förutsättningarna för detta casusbärande. Dessa synpunkter talar även för att ägaren inte bör drabbas av bevisosäkerhet om skadan uppkommit före eller efter det olovliga besittningstagandet.

Att risken går över på förfogaren visar ett antal rättsfall där värnpliktiga utan tillstånd brukat kronans fordon, varefter fordonet skadats i en olycka som inte kan tillskrivas skadegörarens culpa.¹⁸ Skadestånd har likväl utdömts.

För den som olovligen brukar eller förfogar över annans egendom eller som olovligen rör sig på annans fastighet eller i hans hus och därvid orsakar skada kan ansvaret utsträckas till en helt exceptionell skada. Eftersom beteendet varit olovligt är det frågan om ett culpaansvar. Ibland är dock sambandet så avlägset att man snarare tycker sig ha att göra med ett strikt ansvar.

Inom skadeståndsrätten görs indelningar av skadorna utifrån den typ de tillhör. Dessa är personskada, sakskada, allmän förmögenhets-

skada och ren förmögenhetsskada. Traditionellt sett är det sakskadade som utlöser casus mixtusansvaret, då egendomen förstörs hos en obehörig besittare men det kan även aktualiseras för de andra skadetyperna om än att det borde vara ovanligt med casus mixtus vid personsador. Ansvarsgrunden är dock densamma. Skadas personen som är i myndighetens tvångsvård av en accidentell händelse är de objektiva förutsättningarna för casus mixtus uppfyllda. I praktiken används dock inte casus mixtus, utan det är andra regleringar som styr en eventuell tvist när en skada har uppstått.

Vid allmän förmögenhetsskada, som är en ekonomisk skada till följd av en sakskada, borde utgångspunkten vara att casus mixtusansvaret omfattar även den skadan.¹⁹ Så även vid ren förmögenhetsskada. Förvisso är den naturliga kopplingen för casus mixtusansvar sakskada, men med utvecklingen av tjänster och informationsteknologi finns anledning att ta i beaktande att även rena förmögenhetssador ersätts.

Rättspolitik

Som nämnts i propositionen till SkL, bör tillfällig förlust av egendom ses som sakskada på samma sätt som slutlig förlust.²⁰ Med tillfällig förlust menas att ett olovligt förfogande från början får bedömas som ett temporärt utnyttjande av annans egendom och inte som ett försök till tillägnande av egendomen. Det kan i praktiken vara svårt att skilja dessa fall. Skadeståndsrättsligt har dock gränsdragningen inte så stor betydelse.

De rättspolitiska skälen att belägga ett oaktsamt utnyttjande av annans egendom med skadeståndsansvar förefaller vara desamma som vid tillägnanden. Båda typerna av obehöriga förfoganden framstår som förkastliga.

Skälen för ett casus mixtusansvar är dels rätts tekniska och praktiska, dels byggda på ett rättvisetänkande. Att något är praktiskt är i

många fall en omskrivning för att det är enkelt och så även i detta fall. En praktiskt och rätts teknisk regel är ofta en enkel regel för att lösa besvärliga och invecklade skadeståndsrättsliga problem. Samtidigt som att rättvisetanken talar för att en bedömning ska svara mot en allmän rättskänsla.

Ett vanligt argument för casus mixtusansvar är att den som besitter en viss egendom också bör bära risken för dess kasuella förstörelse. Den som har den faktiska besittningen till egendomen har ju möjlighet att råda över egendomen på ett sätt så att den inte kommer till skada. Dessutom skulle frånvaron av en casus mixtusregel leda till praktiskt mycket vanskliga bedömningar om huruvida det obehöriga handlandet i sig ökat risken för kasuella skador, vilket skulle bli fallet om ansvaret bedömdes enligt adekvansläran.²¹ Vid obehörig besittning ligger det i sakens natur att risken för accidentella skador ökar.²² Störst fördel har dock den skadelidande eftersom han vid tillämpning av casus mixtusregeln slipper en ofta svår och invecklad bevisföring om hur skadan har uppstått. Vidare strider det mot den rådande rättsuppfattningen att den skadelidande skulle bära den ekonomiska risken för sakens förstörelse när den inträffat till följd av annans otillbörliga handlande samtidigt som den som handlat illojalt inte ska kunna räkna med de skyddsnet eller begränsningar som normalt gäller vid skadeståndsansvar. Med stöd utifrån det spelar det således ingen roll om skadan var oberäknelig eller oförutsägbar.

Med detta som grund kommer skadeståndsansvarets preventiva och normativa funktion i förgrunden för att motivera ansvaret. Casus mixtusregeln fungerar som avhållande för en skadevällare då han vet att den rättsstridiga handlingen får långtgående konsekvenser i skadeståndsrättsligt hänseende. Men preventionssynpunkten räcker som regel inte längre än att söka avhålla från oönskade handlingar. Man kan inte kräva positiva handlingar, det vill säga återlämnande av egendom till ägaren.²³

Praxis

Här nedan kommer ett antal rättsfall att belysas, där principen om casus mixtus har tillämpats eller teoretiskt sett hade kunnat tillämpas för att lösa ansvarsfrågan. Det är dock inte helt lätt att avgöra vad som ligger till grund för domstolens avgörande eftersom domstolen motvilligt nämner rättsprincipen vid dess namn.

NJA 1914 s 190

Fallet handlade om en man som omhändertagit två hundar efter att de jagat på dennes mark. Efter tre dagar i mannens vård rymde hundarna varpå en av dem avled. Den rätte ägaren krävde skadestånd för den omkomna hunden, som enligt talan inte skulle ha omkommit ifall den inte varit omhändertagen av mannen. HD biföll skadeståndstalan.

HD motiverade domen med att mannen visste vem den rätte ägaren var, varför det var frågan om ett egenmäktigt förfarande. Vidare sade HD att hunden som avled inte skulle ha gjort det ifall mannen inte hade haft dem obehörigen. Här är det alltså tal om nödvändig och tillräcklig betingelse som stöd för domen. Att hunden avled var otvistigt en olyckshändelse men mannen dömdes alltså trots det till följd av den initiala händelsen, vilket enligt domstolen var ett tillgrepp av egendom.²⁴

FFR 1968 s 191

I hovrättsavgörandet 1968:191 blev utgången en annan. I målet var fråga om två värnpliktiga som tillgripit ett av kronans fordon. B körde bilen i diket, A var bara passagerare. Både A och B dömdes för tillgrepp av fortskaffningsmedel och vårdslöshet i trafik. I skadeståndstalan medgav B käromålet medan A bestred. Häradsrätten, vars motivering hovrätten godtog, kom dock fram till att oavsett om skadorna berodde på B:s oaktsamhet ska B och A solidariskt svara för förlusten. De som i samråd olovligen tillgriper och brukar ett föremål ska

vara solidariskt ersättningsskyldiga gentemot ägaren för skador som uppstår vid brukandet oavsett om oaktsamhet ligger någon till last. Vidare anförde häradsrätten att en motsatt regel i vissa fall kan leda till obilligt resultat för ägaren av egendomen, ifall utredning saknas om vem av gärningsmännen som fört ett fordon vid ett olyckstillfälle eller när det inte går att utröna på vad sätt skadan uppkommit.

Domstolen motiverade sig med att båda två har ett solidariskt ansvar för de skador som uppkommit eftersom de i samråd satt sig i besittning av egendomen. Motiveringen är uttömmande och ses gå igen i NJA 2004 s 746 I och II.

NJA 1985 s 690

Två värnpliktiga tillgrepp ett militärt fordon för att ta sig till staden. Väl där blev A gripen, av skäl som inte hade med bilfärden att göra. När B ensam körde tillbaka skadades bilen så kraftigt av en dikeskörning att reparation inte ansågs lönsam. Både dömdes för tillgrepp av fortskaffningsmedel. Staten förde även en skadeståndstalan mot dem båda. Staten gjorde gällande att A såsom gärningsman var ansvarig oavsett vållande med stöd utifrån principen om casus mixtus. Tingsrätten anförde att det var ovisst om de åberopade rättsfallen verkligen gav uttryck för principen om casus mixtus istället för principen om gärningsmäns solidariska ansvar. Det kan inte anses klarlagt att gärningsmannen ska svara också för skada vid tillfällena där han inte är att anse som gärningsman, men där skadan inte skulle ha uppkommit utan att hans gärning kommit till utförande. Ett så vidsträckt skadeståndsansvar strider mot gällande principer.

Tingsrätten fann härav att A inte kunde åläggas skadeståndsansvar. I överrätterna blev dock A skadeståndsskyldig. HD uttalade att ”oavsett vad som må ha varit avtalat eller underförstått mellan A och B beträffande färd-sätt eller vägval för återfärden, måste skadorna på bilen anses ha sådant samband med A:s

tillgrepp av den att inte kan undgå att ersätta civilförvaltningen för skadorna trots att han inte deltagit i återfärden”.

NJA 2004 s 746 I

En femtonårig pojke hämtades upp av sina kamrater med en bil han visste var stulen. Med bilen skulle de åka till Köpenhamn. Pojken var inte med vid själva tillgreppet av fordonet och han satt under färden i baksätet. Pojkens kamrat, som också han var femton år, körde på ett vägräcke, varpå bilen skadades. I tingsrätten dömdes pojken för olovligt brukande och han ålades att betala skadestånd, trots att det var ostridigt att han var utan skuld till olyckan. Tingsrättens dom överklagades enbart i skadestandsfrågan. HD konstaterar att enbart det förhållande att pojken följt med i bilen inte kan vara tillräckligt grund för skadeståndsskyldighet, men inblandningen var mer ingripande än så. Pojken måste anses ha tagit bilen i sin besittning när han anslöt sig till kamraterna, varför det föreligger ett orsakssamband mellan pojkens handlande och skadan.

Därefter kommer HD in på frågan om handlandet är adekvat till skadan. Bland annat skriver HD att den som olovligen satt sig i besittning av annans egendom kan åläggas ansvar för vådahändelser och därefter hänvisar de till principen om casus mixtus. Avslutningsvis skriver HD att ”omständigheterna i förevarande fall är sådana att denna princip är tillämplig”.

NJA 2004 s 746 II

Även i detta fall handlade det om minderåriga pojkar som tillgripit en bil. I detta fall hade en pojke, DM, tillsammans med tre kamrater tagit sina föräldrars bil för en ”joyride”. Det ville sig inte bättre än att DM körde in i en container varpå bilen skadades. Utöver detta utsattes bilen för inbrott där ytterligare skada uppstod. DM:s föräldrar krävde ersättning, en fjärdedel av vardera inblandad. MW motsatte sig detta eftersom han suttit i baksätet under hela färden och på intet sätt varit pådrivande till händel-

sen. HD kom först fram till att bilen måste anses tillgripen trots att DM hade tillgång till bilnyckeln. Vidare konstaterar HD att de fyra pojkarna tillsammans satt sig i besittning av bilen olovligen och att det på så sätt föreligger kausalitet mellan MW:s handlande och skadan. MW var därför ersättningsskyldig till skadan.

Precis som i ovanstående avgörande konstaterar HD att adekvansen kan ifrågasättas i en situation som denna, men att ansvar även för vådahändelser får anses föreligga i sådana situationer där den påstått skadeståndsskyldiga olovligen satt sig i besittning av egendomen, med hänvisning till principen om casus mixtus.

NJA 1878 A 368

Fallet gällde en utlånad släde. Enligt avtalet skulle den användas för färd inom Sundsvalls kommun. Men låntagaren använde den istället för färd i Härnösands kommun, där den genom en vådahändelse brann upp. Låntagaren blev skadeståndsskyldig för skadan.

HD uttalade att låntagaren hade gått utanför avtalad sträckning, vilket var att anse som ett obehörigt nyttjande av egendomen. Vidare sade HD att det inte kunde åläggas uthyraren ansvar då han inte haft möjlighet att förhindra skadan.²⁵

NJA 1957 s 377

Det mest uppmärksammade och mest belysande fallet är detta fall, vari en värnpliktig furir blivit tilldelad en bil. Varje användning förutsatte enligt gällande bestämmelser att kompanichefen hade utfärdat en körorder. En kväll hade furiren dock på eget initiativ använt bilen för att färdas till sin bostad varpå bilen skadades genom en dikeskörning, sedan belysningens slutat fungera.

Furiren invände att han förgäves försökt få tag på kompanichefen för att be om lov och att kompanichefen skulle ha gett sitt tillstånd till färden om han blivit tillfrågad. Kompanichefen bekräftade antagandet men HD fann att furiren

gjort sig skyldig till olovligt brukande oavsett att han må hava ägt fog för antagandet att tillstånd till färden skulle ha erhållits.

HD slår därmed fast att hypotetiskt samtycke inte är ansvarsbefriande. Furiren blev ersättningsskyldig för skadan på bilen oavsett huruvida han genom oaktsamhet vållat denna skada.

NJA 1961 s 518

A hade stulit en moped med avsikt att ”slakta” den. Innan dess lånade han ut den till B, som kände till att mopeden var stulen. Sedan B nyttjat mopeden lämnade han tillbaka den till A i oskadat skick. B åtalades för häleri och krävdes regressvis på skadestånd av försäkringsbolaget. Både RR och HovR:n fann att B var skadeståndsskyldig med motiveringen att hans befattning med mopeden varit ägnad att försvåra dess återställande till ägaren. HD:s majoritet fann däremot att B:s begagnande av mopeden inte medfört någon skada varför någon skadeståndsskyldighet inte ålades B på brottslig grund. B dömdes dock för häleri. Att B återlämnade mopeden till A och inte till ägaren var inte heller av beskaffenhet att grunda skadeståndsskyldighet.

Myndighetsutövning

NJA 1953 s 42

Under 2:a världskriget spärrade staten av ett kustområde för att uppföra försvarsanläggningar. Detta hindrade ägarna till hotellet, som låg innanför avspärningarna, att driva sin rörelse. Avspärningen i sig var tillåten under de rådande omständigheterna, men efter kriget förfogade militären obehörigen över området genom att utnyttja sina försvarsanläggningar. Staten blev för detta skadeståndsskyldig ”då sådant orsakssamband” ansågs föreligga mellan det militära förfogandet och förlusten.

Detta är ett väldigt utsträckt ansvar eftersom HD de facto utdömer ansvar för en redan

inträffad förlust orsakad av en senare händelse, det vill säga färdig skada.²⁶ Istället för orsakssamband kan man också tolka det som ett otillbörlighetsargument som faller avgörandet. Den obehöriga nyttjaren ska inte kunna lägga senare casus på ägaren, men han ska heller inte till sin fördel kunna åberopa det tidigare ingripandet som grund för riskövertärande på ägaren.

NJA 1990 s 137

En kronofogdemyndighet växlade, utan parternas godkännande, kvarstadsbelagda medel från US-dollar till svenska kronor. En kort tid senare devalverades den svenska kronan kraftigt vilket föranledde förlust. Med hänsyn till riskerna och att parterna ej hörts ansågs myndigheten genom fel vid myndighetsutövning ådragit staten skadeståndsskyldighet. Staten åberopade inadekvans men HD fann alltså att ansvaret omfattade förlusten.

Genom rättsfallet förefaller det stå utom all tvivel att läran om casus mixtus är en framkomlig väg för att lösa besvärliga ansvarsfrågor och därvid tillhandahållen som ett alternativ till sedvanliga adekvansresonemang. HD utsträckte ansvaret till skador som inte kunde förutses och det kan även ifrågasättas om staten ens kan åberopa oförutsebarhet gällande beslut av regeringen.²⁷ Visserligen omnämner inte HD i sin motivering läran vid dess namn, men det kan måhända förklaras med en ärvd föreställning att rättsinstitut som inte uttryckligen upphöjts till lag knappast måste nämnas vid sitt namn av domstolen.²⁸

Diskussion

Att dra några direkta slutsatser utifrån dessa rättsfall är inte att göra principen om casus mixtus rättvis. Däremot finns det vissa generella linjer som är värda att påpeka och lyfta fram. Som det framgår är domstolarna benägna att se strängt på militärens obehöriga förfogan-

den över försvarets materiel. Det visar framför allt NJA 1957 s 377. Den bedömningen är dock väldigt sträng och det är osäkert om utgången skulle bli densamma enligt dagens skadeståndsregler eftersom SkL 4:1 stadgar att anställd bara kan åläggas ansvar om det finns synnerliga skäl.

Den yttersta bedömningen kommer ändå med NJA 1985 s 690 där många frågor ställs på sin spets. Tidigare har diskussionen om casus mixtus gällt ensamfallen, men med detta fall uppkom frågan om ansvaret kunde utsträckas till annans medverkande oaktsamhet. HD finner svaret jakande. Frågan blir då vilken betydelse principen om casus mixtus kan ha i dessa fall. Utrymmet för medverkan som självständig ansvarsgrund minskar naturligtvis i den mån casus mixtus har spelat en roll.

Att ansvaret utsträcks beror på att ansvaret inte automatiskt upphör för den ene bara för att den andre fortsätter ha egendomen om hand. En uppfattning är att det är naturligt att A:s och B:s från början solidariska ansvar som innefattar casus mixtus ansvar lever vidare så länge någon av dem har egendomen om hand med den andres tillåtelse.²⁹

Huruvida A faktiskt gett sin tillåtelse vet vi inte och det ger upphov till bevisvärigheter. Det som däremot är klart är att HD i fallet NJA 2004 s 746 I och II använder samma typ av resonemang. Där var dessutom samtliga inblandade med vid skadetillfället. Pojkarna hade i samråd satt sig i besittning av bilen och därmed föreligger orsakssamband. Det är dock en relativt sträng bedömning som HD gör. Men casus mixtus är sträng och för att principen ska komma till sin rätt krävs att den tillämpas utefter sin mening.

Hela resonemanget visar dock vilken fara man löper när man principiellt accepterar en överföring av casus mixtus ansvaret från ensamfall till att täcka ansvaret för andra skadegörarens oaktsamma handlingar i flerhetsfallen. Vart ska gränsen gå? Hur långt sträcker sig A:s ansvar för B:s handlingar?

Antag att B istället för att krocka med bilen säljer den varpå den skadas eller att A vill lämna tillbaka bilen men inte B. En överföring i största allmänhet av casus mixtus till frågan om en skadegörarens ansvar för en annans handlande i flerhetsfall är inte tillräcklig. Och med kringgärdande av speciella regler för olika situationer förloras fördelen med automatiken hos casus mixtus ansvaret. Endast om A kunnat förutse att det funnits en förhöjd risk för att B skulle köra i diket borde han kunna åläggas ansvar. En allmänt förhöjd risk av att B kan köra i diket kan inte vara tillräckligt.

Vid olovligt tillgrepp av motorfordon aktualiseras skadeståndsansvar för alla de som deltagit i tillgreppet, även om de själva inte har kört fordonet vid olyckstillfället. Deras ansvar är uppenbarligen skärpt i svensk rätt. Dessvärre finns ingen närmare motivering till NJA 1985 s 650. Det kan ha varit sträng culpa-bedömning lika väl som ett slags strikt ansvar. Eller principen om casus mixtus. Orden ”de som i samråd olovligen tillgriper och brukar ett föremål” kan innebära att domstolarna åsyftat att bygga ett ansvar för medveten samverkan på självständig grund. Att ansvaret ålagts ”oavsett huruvida oaktsamhet ligger någon till last” skulle i sådant fall rentav kunna innebära att domstolarna uppfattat ett sådant ansvar som rent strikt. Man kan också betrakta domstolens formulering såsom rörande principen om casus mixtus. Användningen av orden ”bruka” och ”brukande” i sammanhanget pekar i denna riktning. Inte heller i NJA 1914 s 190 eller NJA 1957 s 377 uttryckte HD att motiveringen stöddes av principen om casus mixtus. Men å andra sidan säger inget att HD inte arbetade utifrån den.

Det fall, som egentligen står ut, är NJA 1961 s 518 och vid närmare eftertanke ska det nog inte ses som något annat än just en avstickare från en annars hårdare tillämpad praxis. Alla förutsättningar fanns för att utdöma skadeståndsansvar. Pojkens beteende, att låna den stulna mopeden, kan inte anses mindre klan-

dervärt än till exempel åtgärden att uppta annans hund som i rättsfallet NJA 1914 s 190. Möjligen skulle man kunna betrakta pojken som ett slags besittningsbiträde till den initiala skadegöraren, som under alla omständigheter är ersättningsskyldig gentemot ägaren oavsett vad som händer med egendomen.

Vad HD fäste särskilt avseende vid var att mopeden återlämnades i oskadat skick. Huruvida något som otillbörligt frånhänts någon verkligen kan återlämnas oskadat är i och för sig en fråga i sig, men den frågan är mer av en teknisk karaktär som här lämnas utan avseende.

Det ska dock påpekas att ansvarsfriheten för B sedan han lämnat tillbaka mopeden till A inte besvarar frågan om B:s eventuella ersättningsskyldighet mot ägaren för den händelse att mopeden skulle ha skadats genom kasuell händelse medan den ännu innehades av B. I detta tänkta fall skulle B mycket väl som utnyttjare kunna åläggas casus mixtusansvar mot ägaren.

Med NJA 2004 s 746 I förtydligas dock ståndpunkten om det skärpta ansvaret. Där utdömdes skadeståndsansvar trots att pojken inte hade varit med vid själva tillgreppet, med motiveringen att han tagit bilen i besittning när han anslöt till kamraterna. Med detta gör HD ett avsteg från den vanligtvis använda ekvivalensteorin, eftersom det inte krävdes att den initiala händelsen varit en nödvändig betingelse för skadan. Trots att pojken inte varit med vid stölden ansågs hans handling haft sådant orsakssamband med den senare skadan att han blev skadeståndsskyldig. Huruvida detta verkligen är ett uttryck för verkligt orsakssamband eller om det är ett medvetet utvidgande utifrån ”allmän rättskänsla” är svårt att bestämma. Det som däremot går att säga är att casus mixtus i fall som dessa bara blir en form av strikt ansvar om man tar hänsyn till de övertagande orsakerna.

Utveckling

Helt utom tvivel står att rättsskiparen nu har ett användbart verktyg för att lösa invecklade ansvarsfrågor. Tidigare var tillämpningen av casus mixtus trubbig och det kunde endast med svårighet utrönas om motiveringen grundade sig på principen om casus mixtus eller om det var en sträng culpabedömning eller rent av strikt ansvar.

Hur underrätterna kommer att bemöta denna nya tillämpning är dock alltför tidigt att uttala sig om, men säkert är att de nu har möjligheten att öppet använda sig av principen om casus mixtus. Det är tydligt att utvecklingen går i en, för den skadelidande, fördelaktig riktning. Den skadelidandes möjligheter till ersättning ökar och dennes bevisbörda lindras.

För utvecklingen spelar dessutom försäkringsbolagen en allt större roll. Utvecklingen beträffande sakskada ger en annan bild än för personskada. Eftersom det inte finns socialförsäkringar som täcker sakskada skiljer sig utgångspunkten avsevärt. Skyddet mot saksador är mindre viktigt ur samhällsperspektiv varför skyddet lämnas till den enskilda ägaren. Den privata sakförsäkringen ger numer ett omfattande skydd för olika typer av skador. För privatförsäkringar har systemet med ”paketförsäkringar” i realiteten medfört en utvidgning av försäkringsskyddet. Detta leder då till att skadeståndsrättens roll bestäms av försäkringsbolagens regresser mot de skadeståndsskyldiga och eftersom nuvarande regler är dispositiva och försäkringsbolagen kan utnyttja sina juridiska rättigheter eller avstå därifrån beror mycket av utvecklingen på försäkringsbolagens handlande.³⁰ INJA 2004 s 746 I var det just försäkringsbolaget som regressvis förde skadeståndtalan gentemot pojken och det visar på att det framför allt är försäkringsbolagen som vinner på en hårdare tillämpning av casus mixtus eftersom gruppen av regressansvariga ökar.

Casus mixtusansvar har ju den fördelen att man inte närmare behöver utreda vad som föranlett egendomens förstörelse eller försvinnande eller ta ställning till om godsets förstörelse står i adekvat orsakssamband med de ökade risker som det obehöriga förfogandet kan ha medfört.

Vare sig det är frågan om uppsåt eller oaktsamhet måste det obehöriga förfogandet innebära en avvikelse från en objektiv handlingsnorm och ju oförsvarligare det ter sig att egendomen undandrages ägaren eller eljest behandlas kontraktsstridigt desto rimligare framstår en regel som innebär ett överflyttande av casusansvaret från ägaren till besittaren.

Noter

- ¹ Dufwa, Flera skadeståndsskyldiga, 2125.
- ² Rodhe, Obligationsrätt, s 465.
- ³ Saxén, Skadeståndsrätt, s 141.
- ⁴ Peczenik, Causes and damages, s 92.
- ⁵ Kleineman, JT 91-92, s 76.
- ⁶ Karlgren, Perpetuatio obligationis, s 361f.
- ⁷ Hellner, Speciell avtalsrätt II Kontraktsrätt, s 206.
- ⁸ Krüger, Transportomlegning, s 25 samt Gorton, Transporträtt, s 37.
- ⁹ Schmidt, Huvudlinjer i svensk frakträtt, s 78.
- ¹⁰ Gorton, Transporträtt – en översikt, s 93.
- ¹¹ Gorton, Transporträtt – en översikt, s 95.
- ¹² Grönfors, Inledning till transporträtten, s 59f.
- ¹³ Ussing, Erstatningsret, s 119 samt Stang, Erstatningsansvar, s 354f samt Hellner, Skadeståndsrätt, s 213.
- ¹⁴ Peczenik, Causes and damages, s 90f.
- ¹⁵ Bergem & Rognalien, Kommentirutgave for Kjøpsloven, s 78.
- ¹⁶ Saxén, Skadeståndsrätt, s 140.
- ¹⁷ Agell, de lege, s 227.
- ¹⁸ NJA 1957 s 337, NJA 1985 s 75 II, NJA 1985 s 690.
- ¹⁹ Agell, de lege, s 224.
- ²⁰ Prop. 1972:5.
- ²¹ Agell, de lege, s 227.
- ²² Hellner, Skadeståndsrätt, s 213.
- ²³ Andersson, Skyddsändamål och adekvans, s 397.
- ²⁴ Refererat ur Agell, Festskrift till Hellner, s 49f.
- ²⁵ Refererat ur Agell, Festskrift till Hellner, s 49f.
- ²⁶ Åqvist, Kausalitet och culpaansvar inom en logiskt rekonstruerad skadeståndsrätt, s 113 samt Hellner, Skadeståndsrätt, s 175f.
- ²⁷ Bengtsson, Det allmännas ansvar, s 108.
- ²⁸ Kleineman, JT 91-92, s 77.
- ²⁹ Dufwa, Flera skadeståndsskyldiga, 3900f.
- ³⁰ Hellner, Utvecklingslinjer i skadeståndsrätten i Festskrift till Agell, s 221.